

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΒΑΤΑΤΖΗ

Περὶ τῆς οἰκογενείας Βατάτζη ἔγραψεν ὀλίγας εἰδήσεις κατὰ πρῶτον ὁ πολὺς Du Cange¹. Σήμερον δὲν δυνάμεθα μὲν νὰ καταρτίσωμεν πλήρη τὴν γενεαλογικὴν σειρὰν τῶν Βατατζῶν, γνωρίζομεν ὅμως πολὺ περισσότερα, διότι ἔχομεν νέας πηγὰς, ἀγνώστους ἄλλοτε, σφραγιῖδας, νέα κείμενα κλπ. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων παρέχω συμβολὴν ἀπλῆν εἰς τὴν ἀνωτέρω γενεαλογίαν.

Ἐν πρώτοις, τὸ ὄνομα Βατάτζης εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ βάτος ἀντὶ Βατάκης, ὅπερ διεσώθη μέχρι σήμερον ἐν Χίῳ τοῦλάχιστον². «Βάτος ἔστιν ὁ Βατάτζης», λέγει παλαιὸν κείμενον³. Ὁ τσιτακισμὸς τοῦ κ εἰς τὰς ὑποκοριστικὰς καταλήξεις -άκι -άτσι, -ίκι -ίτσι κλπ. ἔγινε συνήθης τὸν δέκατον μ.Χ. αἰῶνα, ὅτε ἀπαντᾷ καὶ τὸ ὄνομα Βατάτζης.

Ἡ οἰκογένεια Βατάτζη ἦτο θρακικὴ, γενέτερον εἶχε τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὸ Διδυμότειχον. Περὶ τοῦ πρώτου ἐξ Ἀδριανουπόλεως Βατάτζη λέγει ὁ Κεδρηνὸς (2,452) ὅτι «προσερρῦη» τῷ Σαμουήλ, ὅταν οὗτος ἠπειλήσε τὴν πατρίδα του. Ὡστε ὁ πρῶτος μνημονευόμενος Βατάτζης δὲν ἐδόξεσε τὴν οἰκογένειαν, ἴσως δ' οὗτος ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα διὰ τὴν τραχύτητα ἢ ἄλλα ἐλαττώματα.

Ἐπὶ Κωνσταντίνου Μονομάχου ἀναφέρεται Ἰωάννης Βατάτζης κατὰ τὸν Ψελλὸν (2,98) «κατὰ τε σώματος φύσιν καὶ χειρῶν ἀκμὴν τοῖς θρυλουμένοις ἐκείνοις ἐφάμιλλος ἦρως». Ὁ Βατάτζης οὗτος ἦτο συγγενὴς τοῦ αὐτοκράτορος Μονομάχου καὶ τοῦ ἐπαναστατήσαντος κατ' αὐτοῦ στρατηγοῦ Λέοντος Τορνικίου⁴. Ἡ ἱκανότης καὶ δυναμικότης συνέδεσε τοὺς Βατάτζηδες μὲ πολλὰς στρατιωτικὰς οἰκογενείας, ὅχι μόνον μὲ τοὺς ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς Δούκας, τοὺς Κομνηνοὺς, τοὺς Ἀγγέλους, τοὺς Λασκάρεις. Ὁ Ἐφραίμ (στ. 7845) ἀναφέρει τὴν συγγένειαν τῶν Δουκῶν καὶ τὸ Διδυμότειχον ὡς πατρίδα τῶν Βατατζῶν.

¹ Du Cange, *Familiae Byzantinae* 1680, σ. 222.

² Βλ. περὶ τοῦ ὀνόματος Βατάκης -άτζης Ἑλληνικά τ. 4 (1931), σ. 492. Ὁ καθηγητὴς Φ. Κουκουλὸς ἐδειξεν ὅτι ἡ κατάληξις -ίτσι δὲν εἶναι σλαβική, ὅπως ἐνομίζετο πρότερον, ἀλλὰ προήλθεν ἀπὸ τὸ -ίκι (βλ. Ἑλληνικά 4, 361).

³ BZ 14, 176.

⁴ Κεδρην. 2, 564-566. Μιχ. Ἀτταλ. σ. 29.

Τὸν δωδέκατον αἰῶνα εἶναι γνωστοὶ πολλοὶ Βατάτζαι. Ὁ στρατηγὸς Θεόδωρος Βατάτζης ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ Εὐδοκίαν ¹, ἐκ τοῦ γάμου δὲ τούτου ἐγεννήθησαν ὁ Ἀνδρόνικος καὶ Ἀλέξιος Βατάτζης, οἱ ἀνεψιοὶ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ ². Ἄλλος Κομνηνὸς - Βατάτζης, ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξε «μέγας δομέστικος, ἀνὴρ πολλὰς πολλὰκις νίκας καὶ τροπαια κατὰ Περσῶν στησάμενος» ³. Δὲν γνωρίζω ἂν εἰς τοῦτον ἀναφέρεται «σφραγὶς Κομνηνοῦ τατὰ χαριτωνύμου (=Ἰωάννου) ὃς Βατάτζου προῆλθε... καὶ πορφυραυγοῦς Κομνηνῆς Εὐδοκίας» ⁴. Ἰωάννης ὑπῆρξε καὶ ὁ πάππος τοῦ ἔπειτα αὐτοκράτορος Ἰωάννη Δούκα Βατάτζη, εἶχε δὲ κατὰ τὸν Χωνιάτην (σ. 340) υἱοὺς, τὸν Μανουὴλ καὶ Ἀλέξιον, ἐνῶ κατὰ τὸν γράψαντα «τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου βασιλέως τοῦ Ἐλεήμονος», τὸν δημοσιευθέντα ὑπὸ Heisenberg ⁵, ὁ πάππος τοῦ αὐτοκράτορος εἶχεν υἱοὺς Νικηφόρον καὶ Θεόδωρον. Τὰ τελευταῖα ὀνόματα εἶναι συνηθέστερα εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Βατατζῶν, ἀπαντοῦν ὅμως καὶ τὰ ὀνόματα Μανουὴλ καὶ Ἀλέξιος καὶ εἰς τὸν κλάδον τῶν Διπλοβατατζῶν. Προφανῶς ἄλλον πάππον ἔχει ὑπ' ὄψιν ὁ Χωνιάτης καὶ ἄλλον ὁ βιογράφος τοῦ αὐτοκράτορος. Κατὰ ταῦτα ὁ τατὰς Ἰωάννης Βατάτζης δύναται νὰ εἶναι διάφορος τοῦ μεγάλου δομεστικῆς Ἰωάννου Βατάτζη.

Ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ πολεμεῖ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ὁ στρατηγὸς Λέων Βατάτζης ⁶, συγγενὴς ἴσως καὶ αὐτὸς τοῦ αὐτοκράτορος. Δὲν γνωρίζω ἂν ταυτίζεται οὗτος πρὸς τὸν ἀναφερόμενον εἰς σφραγιδα Λέοντα Βατάτζην ⁷. Ἄλλος Βατάτζης, ὁ Βασίλειος «γένους ἀσήμου» κατὰ τὸν Χωνιάτην (σ. 522) συνεδέθη μὲ τὴν οἰκογένειαν τῶν Ἀγγέλων, ἴσως δὲ διὰ τοῦτο εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως λέγονται οἱ Ἀγγελοὶ Βατάτζηδες. «Ὁ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων κύριος Σάκης ὁ Βατάτζης» (στ. 449, Schmitt) εἶναι ὁ Ἰσαάκιος Ἀγγελος. Ὁ Βασίλειος Βατάτζης ἔγινε καὶ «μέγας δομέστικος τῆς Λύσεως» κατὰ τὸν Χωνιάτην (σ. 571), ἀφοῦ βεβαίως συνεδέθη μὲ τὴν οἰκογένειαν τῶν Ἀγγέλων. Δὲν γνωρίζω ἂν οὗτος εἶναι ὁ φονευθεὶς κατὰ τὸν Χωνιάτην (σ. 642) ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Ἀγγέλου τοῦ Τρίτου. Ἄλλος Βασίλειος Βατάτζης «δοῦξ καὶ ἀναγραφεὺς» θέματος ἀναφέρεται ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικαίας Θεοδώρου Α' Λασκάρεως ⁸.

¹ Κί ν ν α μ. σ. 114 καὶ 180. Ἐκκλ. Ἀλήθ. τ. 4 (1883 - 1884) σ. 459. Οὗτος παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τοῦ 1166, ἡ ὁποία συνεζήτησε τὴν ρῆσιν «ὁ πατὴρ μου μείζων μου ἔστιν».

² Νικ. Χων. σ. 236. Ἐκκλ. Ἀλήθ. Ἐνθ' ἄνωτ.

³ Ἀνω νόμου, Σύνοψις Χρονική, σ. 327.

⁴ Izstvestija τ. 13 (1908), σ. 95.

⁵ BZ τ. 14, 160.

⁶ Κί ν ν α μ. σ. 260.

⁷ Διεθνῆς Ἐφημερίς Νομισματικῆς ἀρχαιολογίας τ. 9 (1906) σ. 132.

⁸ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 4, 292.

Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἀναφέρονται καὶ οἱ ἑξῆς Βατάτζαι : ὁ «Βρυνένιος πατρίκιος, ὕπατος καὶ στρατηλάτης τῆς Λύσεως ὁ Βατάτζης»¹. Τὴν συγγένειαν Βρυνένιων καὶ Βατατζῶν σημειώνει ὁ βίος Μελετίου ὁ γραφεὶς παρὰ Νικολάου Μεθώνης (σ. 29).

² Ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἀντιπροσώπων τῆς οἰκογενείας Βατάτζη εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ Νικαίας Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης (1222 - 1254), ὅστις ἔφερε καὶ τὸ γνωστότερον καὶ ἐπισημότερον ὄνομα τῆς συγγενοῦς Δουκικῆς οἰκογενείας. Ὁ υἱὸς ὁμῶς τούτου Θεόδωρος Β' Λάσκαρις δὲν φέρει τὸ παλαιὸν οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον, ἀλλὰ τὸ τοῦ πάππου Λασκάρεως.

³ Ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἐγένοντο συνοικέσια μεταξὺ διαφόρων κλάδων τῶν Βατατζῶν καὶ προῆλθαν ἐκ τούτων οἱ Διπλοβατάτζαι. Διπλοβατατζῖνα ἀναφέρεται ἤδη παρὰ τῷ Παχυμέρῃ (1,174). Ἄλέξιος Διπλοβατάτζης, Μανουὴλ Διπλοβατάτζης ἀναφέρονται εἰς ἔγγραφα τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος². Ὁ Καντακουζηνὸς ἀναφέρει (τ. 3,135) «ἄρχοντα ἐν Βερροῖα τὸν πρωτοβεστιαρίτην Διπλοβατάτζην». Τὸ 1430 ὁ Θεόδωρος Διπλοβατάτζης προσέφερον εἰς τὴν μονὴν Βατοπεδίου ἐν «ἀνωγεοκάτωγον» εἰς τὴν Λῆμνον³. Ἄλλ' ὁ κλειῖσας τὸ οἰκογενειακὸν τοῦτο ὄνομα εἶναι ὁ Θωμᾶς Διπλοβατάτζης, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη εἰς τὴν Κέρκυραν τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα (τὸ 1468) καὶ ἀπέθανεν εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸν δέκατον ἕκτον (τὸ 1541). Ἐκεῖ κατέλαβε μεγάλα ἀξιώματα, διεκρίθη ὡς νομομαθὴς καὶ ἔγραψεν Ἰταλιστὶ καὶ λατινιστὶ νομικὰ καὶ ἱστορικὰ συγγράμματα⁴.

Μετὰ τὴν παρέκβασιν περὶ Διπλοβατατζῶν ἐπανερχομαι εἰς τὴν οἰκογενεὶαν Βατάτζη. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ἀναφέρεται Ἰωάννης Βατάτζης μὲ πολλὰ ἀξιώματα, τοῦ πρωτοκνηγοῦ, τοῦ πρωτοσπαθαρίου, τοῦ χαρτουλαρίου, τοῦ στρατοπεδάρχου⁵. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὅλα αὐτὰ ἔφερε διαδοχικῶς τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Τὸ ὄνομα Ἰωάννης ἦτο σύνηθες εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς οἰκογενείας καὶ ἐνδέχεται νὰ ἔφεραν τοῦτο κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν δύο ἄνδρες.

¹ Byzantion τ. 4 (1929) σ. 189. Διεθνῆς Ἐφημερὶς Νομισματικῆς ἀρχαιολογίας τ. 7 (1904) σ. 269.

² Σάθ α, Μεσ. Βιβλιοθήκη 1, 240. Actes de Zographou, σ. 65.

³ Βλ. περιοδικὸν Παλαμᾶν τ. 1 (1917) σ. 771.

⁴ Περὶ τοῦ Θωμᾶ Διπλοβατάτζη βλ. Ἑλληνομνήμονα (1845), σ. 96. Ἰταλικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν λ. Diplomatacci. Δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω, δυστυχῶς, παρὰ τὰς προσπαθείας μου, τὴν μελέτην Kantorowicz-Schulz, Thomas Diplomataccius 1919.

⁵ Καντακ. 2, 475. Revue Numismatique 1905 σ. 337. Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5, 110. Καντακ. 2, 552. Εἰς τὰ Actes de Chilandar (σ. 130) ἀναφέρεται τὸ 1320 κληρικὸς Ἰωάννης Βατάτζης διάφορος τοῦ ἀνωτέρου.

Τοῦτο καθιστᾷ πιθανὸν καὶ παρατήρησις τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῦ (2,741) περὶ Ἰωάννου Βατάτζη «ἀσήμου γένους». Ἡ οἰκογένεια Βατάτζη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ἄσημος, ἀλλ' εἶχαν δημιουργηθῆ καὶ κλάδοι ἀσημότεροι, δὲν ἦσαν ὅλοι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς οἰκογενείας διακεκριμένοι. Εἶναι ὅμως ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ χαρακτηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Γρηγοῦ Ἰωάννης Βατάτζης ὡς ἀνήκων εἰς ἄσημον γένος ἦτο «φοβερός... καθ' ὃν ὠπλίζετο». Ἦτο δηλ. καὶ ὁ «ἀσήμου γένους» Βατάτζης δυναμικώτατος, ὅπως ἦσαν ἐπὶ αἰῶνας ὅλοι οἱ Βατάτζαι.

Πολλοὶ Βατάτζαι ἀναφέρονται ὄχι μετ' ἀσφαλοῦς χρονολογίας. Σημειῶνω κατὰ σειρὰν ὀνόματα :

¹ Ἀπὸ σφραγίδα ¹ ἔγινε γνωστὸς ὁ *Νικηφόρος Βατάτζης* «προτοπρόεδρος, βεσπάρης, μέγας δούξ καὶ πραιτώρ τοῦ Αἰγαίου». Εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἀναφέρεται βεβαίως καὶ τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὰ Ἑλληνικά (6, 1933, 82) ὑπὸ Laurent κείμενον, «σφραγὶς πέφυκα Νικηφόρου Βατάτζη». Ἰωσήφ Βατάτζης, μοναχὸς ἴσως, ἀναφέρεται εἰς σφραγίδα δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰ Ἑλληνικά (τ. 7, σ. 297).

² Ἀπὸ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα εἶναι γνωστὸς ὁ *Θεόδωρος Βατάτζης*, ὅστις ἀναφέρεται ὡς δωρητῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους τὸ 1447 ², ὁ *Φραγκίσκος Βατάτζης* «χρυσόχορος» ἐκ διαθήκης τοῦ 1497 ³. Ἀπὸ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα εἶναι γνωστὸς ὁ «ἐν Ἱερουσολαίμοις εὐλαβέστατος κὺρ *Κωνσταντῖνος Βατάτζης*» ⁴ (1563) καὶ ἀπὸ τὸν δέκατον ἔβδομον (1694 - 1732) ὁ ἐξ Ἀδριανουπόλεως *Βασίλειος Βατάτζης* ⁵, ὁ ὁποῖος ἐταξίδευσεν πολὺ εἰς Ῥωσίαν καὶ Περσίαν καὶ ἔγραψε περὶ τῶν χωρῶν αὐτῶν.

Τὸ ὄνομα Βατάκης, χωρὶς τοιτακισμόν, ἐσώθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐσώθη δὲ καὶ τοπωνύμιον «ᾧς τοῦ Βατάτση» εἰς τὴν Θράκην ⁶. Ἐπίσης εἰς ἔγγραφα τῆς Κεφαλληνίας τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἀναφέρεται «χωράφιον τοῦ Βατάτζη» ⁷. Εἰς τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὰς λατινοκρατηθείσας νήσους τοῦ Ἰονίου Πελάγους ἐπῆγαν πολλοὶ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Θράκην καὶ ἄλλας περιοχὰς τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπομένως δὲν φαίνεται περιεργὸν ὅτι ἀπαντᾷ τοπωνύμιον ἀναφερόμενον εἰς ἰδιοκτήτην Βατάτζην.

¹ Izstvestija τ. 9 (1904) 376.

² Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν τ. 8, 1931, σ. 84 σημ.

³ Σάθ α, Μεσ. Βιβλιοθήκη τ. 6, σ. 665.

⁴ Benechévitch, Catalogus Codicum Sinaiticorum τ. III, 1, σ. 73.

⁵ Θρακικά, ἔκτακτον παράρτημα 1931, σ. 106. Παρνασσός 5 (1881) σ. 705 καὶ 801.

⁶ Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ τ. 6 (1939 - 1940), σ. 285.

⁷ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata τ. 5, 25.

Τὸ συλλεγὲν ἀνωτέρω ὕλικὸν δὲν ἀναφέρεται ἴσως ὅλον εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ προσχωρήσαντος εἰς τὸν Σαμουὴλ Βατάτζη τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Δὲν ἀποκλείεται τὸ ὄνομα Βάτος – Βατάκης –άτζης νὰ ἐδίδετο εἰς δυσκόλους ἀνθρώπους καὶ ἐπομένως ἐδόθη εἰς διαφόρους οἰκογενείας. Ἄλλὰ δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης νὰ ἀναφέρονται ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὀνόματα εἰς μίαν ἀρχικῶς οἰκογένειαν, ἣ ὁποία ὡς δυναμικὴ ἀνέδειξε τόσους μεγάλους ἀξιωματούχους, εἶχε τόσας συγγενείας καὶ ἐπομένως ἐδημιούργησε καὶ πολλοὺς οἰκογενειακοὺς κλάδους. Ἦδη ὁ κλάδος τῶν Διπλοβατατσῶν δεικνύει ὅτι οἱ Βατάτσοι εἶχαν διασπασθεῖ εἰς μακρυνὰς συγγενείας, ὥστε νὰ δύνανται νὰ συνάψουν συνοικέσια μεταξύ των εἰς τὴν τόσον αὐστηρὰν τότε ἐποχὴν.

Τὸ πλῆθος τῶν κλάδων τῶν Βατατζῶν ἐμποδίζει τὴν εὕρεσιν τῆς γενεαλογικῆς σειρᾶς αὐτῶν εἰς τὸ διάστημα πέντε ἢ ἕξι αἰῶνων πού εἶναι γνωστή. Ἰσως ἐπιτρέπεται νὰ διακρίνωμεν ἓνα κλάδον ἰσχυρότερον, αὐτὸν πού χρησιμοποιεῖ συχνὰ τὰ ὀνόματα Ἰωάννης, Θεόδωρος, Βασίλειος, Νικηφόρος. Ἄλλὰ καὶ δι' αὐτὸν ἀκόμη εἶναι δύσκολος ἡ εὕρεσις τῆς γενεαλογικῆς σειρᾶς, σήμερον τοῦλάχιστον. Δὲν θέλω νὰ εἶπω ὅτι ἐγὼ συνέλεξα ὅλα τὰ προσιτὰ σήμερον εἰς τὰς πηγὰς Βατατζῶν ὀνόματα. Πιστεύω ὅτι ὀλίγα συνέλεξα διὰ νὰ δώσω ἀφορμὴν νὰ ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα εὐρύτερον.

Πάντως, ὡς πόρισμα ἀπομένει ὅτι ἡ οἰκογένεια ἦτο δυναμικωτάτη καὶ δημιουργικωτάτη καὶ δι' αὐτὸ διετηρήθη ἐπὶ αἰῶνας καὶ ἔδωκε τόσον ἱκανοὺς ἀντιπροσώπους, τῶν ὁποίων προέχει ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης.

K. AMANTOS